

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ
ЭФФЕКТИВНОСТЬ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ
EFFICACY AS EKONOMIS CATEGORI

Розглянуто проблемні питання, що пов'язані з визначенням ефективності як економічної категорії. Досліджено класифікацію економічної ефективності, суть екологічної та соціальної ефективності діяльності підприємницьких структур.

Ключові слова: ефективність, ефект, витрати, продуктивність. економічна ефективність, соціальна ефективність, екологічна ефективність.

Рассмотрены проблемные вопросы, которые связаны с определением эффективности как экономической категории. Исследовано классификацию экономической эффективности, суть экологической и социальной эффективности деятельности предпринимательских структур.

Ключевые слова: эффективность, эффект, расходы, производительность. экономическая эффективность, социальная эффективность, экологическая эффективность.

Problem question which connecting with determination of efficacy as economic category are considered. Classifications of economic efficacy, main point of ecologic and social efficacy, which have place in the activity of business structures, had been researched.

Key words: efficacy, expenses, productivity, economic efficacy, social efficacy, ecologic efficacy.

Проблема ефективності завжди посідала важливе місце серед

актуальних проблем економічної науки та діяльності людини. Зацікавленість нею виникає на різних рівнях управління економікою – від власника приватного підприємства до керівників держави.

Економічна діяльність на будь-якому підприємстві відбувається при поєднанні трьох визначальних чинників: робочої сили, засобів праці та предметів праці, у результаті чого виникає ефект (результат) економічної діяльності підприємства. З одного боку, при здійсненні господарської діяльності на підприємстві мають місце витрати

© Т.А.Говорушко, 2007

різноманітних ресурсів, а з другого – результати такої діяльності. Кожне підприємство намагається досягти максимального ефекту від застосовуваного обсягу ресурсів, чим і визначається актуальність дослідження ефективності в економічній науці.

Термін «ефективність» (від лат. *efficientia*) трактується як результативність певного процесу, дії. Цей термін є похідним від терміна «ефект», що в перекладі означає виконання, результат певної причини або дії. Але сам по собі ефект (результат) не може повною мірою характеризувати ступінь такої результативності, оскільки він не дає відповіді на запитання: якою ціною одержаний цей ефект (результат). Тому категорію ефективності можна визначити як результативність певного процесу, дії, яка вимірюється співвідношенням між результатом і витратами (ресурсами), що його зумовили [1]. Саме в цьому полягає сутність даної категорії.

Такого погляду щодо визначення сутності категорії ефективності дотримується більшість вітчизняних економістів та економістів країн СНД . Наприклад, С.С. Носова зазначає, що економічна ефективність охоплює проблему «витрати-випуск» і що вона характеризує зв'язок між кількістю одиниць обмежених ресурсів, які застосовуються в процесі виробництва, і кількістю та якістю виробленої продукції.

Більша кількість продукту, отриманого від певного обсягу витрат, означає підвищення ефективності виробництва [4].

За суттю категорії ефективності впливає для її виміру необхідно мати кількісно виражені ефект (результат) і ресурси (витрати). Що більша величина ефекту припадає на одиницю ресурсів (витрат), що спричинили його виникнення, то вища ефективність відповідного процесу, дії, і навпаки.

Математичне відображення суті ефективності має такий вигляд:

$$\text{Ефективність} = \frac{\text{Ефект (Результат)}}{\text{Ресурси (Витрати)}} \quad (1)$$

В економічній літературі поширилася думка, згідно з якою суть ефективності трактується не просто як співвідношення ефекту (результату) з ресурсами, а як досягнення максимального ефекту за мінімальних витрат ресурсів.

Таке визначення ефективності не є коректним, оскільки досягнення максимального ефекту за мінімальних витрат через дію закону спадної віддачі (додатковий обсяг продукції від послідовного збільшення одного фактора виробництва зменшується, коли інші фактори залишаються сталими) практично неможливо. Адже економічні ресурси завжди обмежені.

У цій статті автором поставлено за мету узагальнити думки науковців та вивести єдину методологічну лінію суті ефективності як економічної категорії.

В.Г. Андрійчук наводить ширше тлумачення ефективності, а саме, як досягнення максимального ефекту за фіксованих наперед визначених обсягах ресурсів, або ж досягнення заданого результату (ефекту) за мінімальних витрат ресурсів [1].

Таке визначення ефективності збігається за своєю суттю з

теоретичним вченням про ефективність Вольфреда Паретто і його послідовників.

У зарубіжних країнах з розвинутою ринковою економікою для окреслення результативності господарювання використовують інший термін – продуктивність системи виробництва і обслуговування, під якою розуміють ефективне використання ресурсів (праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації) при виробництві різноманітних товарів та послуг. Продуктивність у даному випадку визначається через співвідношення певного кінцевого продукту (англ. output) до вхідного фактора (англ. input), що використовується для його виробництва. Розрізняють загальну продуктивність факторів (англ. – total factor productivity) і часткову продуктивність (англ. – partial factor productivity). Першу з них розраховують відношенням усіх кінцевих продуктів до суми всіх витрачених факторів, а другу (часткову) – відношенням певного виду кінцевого продукту до одного вхідного фактора.

Як у зарубіжній, так і у вітчизняній економічній науці доволі часто ототожнюють поняття ефективність та продуктивність, хоча в окремих публікаціях їх розглядають як самостійні економічні категорії.

Так, В. В. Прядко стверджує, що категорія, що відображає рівень функціонування виробничих ресурсів є категорією продуктивності ресурсного потенціалу виробництва і розглядається як вихідна, первинна до категорії ефективності. Останню він визначає як відношення обсягу виробництва до виробничих витрат [4]. Співвідношення між результатом і застосовуваними ресурсами автор розглядає як самостійне поняття, а ефективність визначає через співвідношення між тим самим результатом і виробничо спожитими ресурсами. Наскільки таке розмежування узгоджується з теоретичними основами ефективності, розглянемо далі.

В.Г. Андрійчук також вважає за доцільне розмежування

продуктивності й ефективності, при цьому продуктивність не виноситься за дужки, а розглядається як специфічна форма існування ефективності виробництва. Це зумовлено тим, що між продуктивністю й ефективністю існує такий же зв'язок, як між частковим і загальним. Часткове – це продуктивність, загальне – ефективність. Таким чином, «продуктивність – це завжди ефективність, але ефективність – це не тільки продуктивність, а водночас й інші форми її існування» [1]. Ефективність тоді набуває форми конкретного існування у вигляді продуктивності, коли вироблена продукція у натуральному чи вартісному виразі співвідноситься з ресурсами. Це первісна вихідна форма економічної ефективності, від рівня якої залежать інші.

Розмежування понять продуктивності й ефективності має принципове значення для побудови системи показників ефективності діяльності підприємства.

Суть категорії ефективності може бути повніше розкрита за умови виокремлення різних форм її вияву. В багатьох економічних дослідженнях зроблено спробу обґрунтувати наукові підходи такого виокремлення. Проте вони нерідко не мають системного характеру і не супроводжуються достатнім теоретико-методологічним обґрунтуванням. Саме цим і пояснюється та обставина, що серед економістів ще не склалася єдина думка щодо класифікації ефективності за її ознаками.

На рівні малого підприємства харчової промисловості ефективність може мати різні форми прояву. У вітчизняних наукових працях досліджується найчастіше економічна ефективність за одночасного розгляду тих чи інших її видів.

Економічна ефективність – надзвичайно багатогранне і містке поняття з різноманітними формами прояву. Це зумовлено, по-перше, тим, що при її визначенні ресурси і результати можуть бути подані у вартісній або натуральній формах, причому в різних комбінаціях, а

саме:

- 1) ресурси і результати, виражені у вартісній формі;
- 2) ресурси – у вартісній, а результати – у натуральній формі;
- 3) ресурси – у натуральній, а результати – у вартісній формі;
- 4) ресурси і результати – у натуральній формі.

По-друге, ресурси в розрахунках можуть братись як сукупні або ж як окремі елементи. По-третє, в розрахунках ефективності залежно від поставленої мети правомірно використовувати різні види кінцевих результатів, що істотно відрізняються між собою за економічним змістом [2]. Стає очевидною необхідність ідентифікації цієї категорії відповідно до тих цілей і аспектів діяльності підприємства, які важливо проаналізувати й оцінити. Результатом такої ідентифікації може стати логічне виділення на основі обґрунтованих критеріїв різних видів економічної ефективності, визначення й аналіз досягнутого рівня яких (за відповідними показниками) дасть змогу приймати обґрунтовані рішення щодо поліпшення діяльності підприємства.

У різних літературних джерелах можна знайти абсолютно різні підходи до класифікації економічної ефективності. В.В. Кулішов виділяє лише два види економічної ефективності: загальну (абсолютну) і порівняльну. При цьому вказує, що загальна ефективність може визначатися на всіх рівнях господарювання через зіставлення загального розміру економічного ефекту з окремими видами витрат або ресурсів [3].

Дуже цікавою та ґрунтовною, на наш погляд, є класифікація видів економічної ефективності, яка запропонована А.М. Турило і А.А. Турило. Вони виділяють три види економічної ефективності за критерієм їх значущості і методом формування: «проміжна» ефективність, яка формується на основі проміжних результатів, «кінцева» ефективність або просто «ефективність», що розраховується на основі «кінцевих» (головних) показників результату і

витрат і «змішана» ефективність як синтез показників перших двох видів ефективності [6]. Але не зважаючи на унікальність та обґрунтованість даної класифікації В.Г. Андрійчук спростовує її: „Незрозуміло, чому показник, що визначається відношенням прибутку до капіталу, характеризує кінцеву ефективність, а показник як відношення прибутку до собівартості – проміжну. Логічно вважати, що показники, розраховані на основі прибутку, є показниками кінцевої ефективності, оскільки саме прибуток є найбільш важливим кінцевим результатом діяльності підприємств” [1]. На нашу думку, у згаданій вище роботі В.Г. Андрійчук наводить найбільш раціональну класифікацію економічної ефективності, але з особливостями, що притаманні аграрним підприємствам.

Після додатково проведеного аналізу економічних літературних джерел доцільно зупинитись на такій класифікації економічної ефективності:

1. За рівнем управління:

- економічна ефективність діяльності виробничого підрозділу підприємства;
- економічна ефективність діяльності господарсько-відокремленого майнового комплексу;
- економічна ефективність функціонування підприємства за всіма видами діяльності;
- економічна ефективність функціонування народного господарства в цілому;

2. За ступенем охоплення ресурсів (витрат), за якими розраховуються показники ефективності:

- економічна ефективність використання окремих видів ресурсів (витрат). Кількісно вона вимірюється частковими показниками ефективності;

- економічна ефективність використання сукупних ресурсів.

3. За стадією руху авансованої в ресурси вартості:

- економічна ефективність використання застосовуваних ресурсів;
- економічна ефективність використання спожитих ресурсів;

4. За видом діяльності підприємства:

- економічна ефективність операційної діяльності;
- економічна ефективність інвестиційної діяльності;
- економічна ефективність фінансової діяльності;

5. За видами господарської діяльності:

- економічна ефективність виробничої діяльності;
- економічна ефективність банківської діяльності;
- тощо;

6. За видом економічного ефекту (кінцевого результату), на базі якого визначається ефективність:

- продуктивність виробництва. Під цим терміном розуміється економічна ефективність, що визначається на основі виробленої продукції («продукт-продуктивність»);

- рентабельність – економічна ефективність, що визначається на основі прибутку;

7. За галузевою градацією харчової промисловості:

- економічна ефективність функціонування окремої галузі харчової промисловості;

- економічна ефективність виробництва окремих видів продукції.

У деяких джерелах крім економічної ефективності виділяють соціальну й екологічну ефективність [2]. На нашу думку, виділення екологічної ефективності в окрему форму прояву ефективності є обґрунтованим та доцільним рішенням особливо нині, коли екологічна ситуація як в нашій країні, так і за її межами потребує особливої уваги.

Соціальна ефективність являє собою сукупність факторів, які впливають на соціальний бік життя людей. Вона може мати місце, як на рівні підприємства, так і на державному та регіональному рівнях. На

рівні підприємства її уособлюють такі соціальні пріоритети: рівень заробітної плати та її динаміка; соціальні виплати; поліпшення умов праці і скорочення тривалості робочого дня без зменшення заробітної плати; забезпечення безпечних умов праці тощо.

На рівні держави або регіону це може бути підвищення ступеня зайнятості населення і скорочення безробіття, поліпшення медичного обслуговування та пенсійного забезпечення тощо.

Можна вважати, що соціальна і економічна ефективність є дуже тісно пов'язаними між собою. Адже лише створений в процесі економічної діяльності економічний ефект є джерелом задоволення всього спектра соціальних потреб населення. Тому об'єктивно існує така залежність: що вища економічна ефективність, то, за однакових інших умов, буде вищою соціальна ефективність, і навпаки. Разом з тим між цими видами ефективності існує і зворотний зв'язок: з підвищенням соціальної ефективності зростає продуктивність праці, а отже, і економічна ефективність економічної діяльності, тобто тут має місце дія мультиплікативного важеля.

Виділення екологічної ефективності в самостійну форму зумовлене щонайменше двома причинами. Перша — необхідність створення екологічно безпечного для людей і тваринного та рослинного світу довкілля, за якого зберігається біологічна рівновага і водний баланс території, поліпшується кругообіг органічних речовин, виробляється екологічно чиста продукція і не допускається забруднення навколишнього середовища хімічними речовинами. Друга причина — потреба в існуванні індикатора для означення гармонійного розвитку економічної діяльності людини. Такий розвиток досягається тоді, коли позитивні зрушення в економічній ефективності супроводжуються такими самими зрушеннями в соціальній та екологічній ефективності. Отже, ці три види ефективності мають розглядатися не ізольовано, а в контексті з орієнтацією на недопущення ситуацій, коли

вища економічна ефективність досягається за рахунок порушення екологічної безпеки і згортання соціальних програм.

Екологічна ефективність тісно переплітається із соціальною ефективністю, оскільки створення екологічно безпечного довкілля є необхідним чинником, що істотно впливає на формування нормальних умов життєзабезпечення працівників і населення країни в цілому.

Висновок. Розглянута вище класифікація ефективності проводиться за ознакою наслідку одержаного результату (ефекту), цей поділ є найбільш суттєвим для проведення оцінки та аналізу ефективності розвитку суб'єктів підприємницької діяльності. Крім того, ефективність як економічна категорія є узагальнюючим теоретичним виразом і мисленою формою виробничих відносин у тісній взаємодії з продуктивними силами та їх розвитком і відображає певні сторони елемента, явища чи процесу та в сукупності характеризує економічний лад у цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрійчук В.Г.* Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва // *Економіка АПК.* – 2005. - № 5. – С. 52 --63.
2. *Кісіль М.І.* Критерії і показники економічної ефективності малого і середнього бізнесу на селі // *Економіка АПК.* – 2001. -- № 8. – С. 59 -- 64.
3. *Кулішов В.В.* Економіка підприємства: теорія і практика. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 212 с.
4. *Носова С.С.* Экономическая теория: Учебник. – М.: Дашков и К°, 2003. – 864 с.
5. *Прядко В.В.* Теоретико-методологічні аспекти ефективності сільськогосподарського виробництва // *Економіка АПК.* – 2003. -- № 10. – С. 69 -- 77.
6. *Турило А.М., Турило А.А.* Дальнейшее исследование сущности экономической эффективности и классификация ее видов // *Економіка*

і управління інноваціями. – 2004. - № 3. – С. 153 --156.

Надійшла до редколегії 27.10.06 р.

Авторська довідка

Говорушко Тамара Андріївна, к.е.н., доцент кафедри фінансів
НУХТ.

Телефони:

1. домашній – 242-52-77;
2. робочий 234-00-81